

Ders 4 Зат атоочтун жөндөмө категориясы (İsmin hal kategorisi)

Cümle içinde isimlerin başka isimlerle, edatlarla ve fiillerle çeşitli bağlantıları olur. Böyle bağlantılar kurulurken isimler, hep aynı durumda kalmazlar, bağlantının cinsine göre değişik hallere girerler.

Hal ekleri esas itibariyle ismi fiile bağlayan eklerdir, dolayısıyla kendisinden sonra gelen kelimelerle ileriye doğru münasebet kurarlar. Bu açıdan hal ekleri, geriye doğru münasebet kuran iyelik ekleriyle tamamiyle aksi istikamette bulunurlar.

Hal ekleri kelime çekiminde çokluk ve iyelik eklerinden sonra, aitlik (-ГЫ) ve soru ekinden ise önce gelir. Örneğin:

күн-дөр-үбүз-дүн	tfff are aregünlerimizin
кол-дор-уңар-га	kollarınıza
сарай-лар-ыбыз-дын	saraylarımızın
жээн-дер-иң-ден-би?	yeğenlerinden mi?
калпак-ың-да-гы-бы?	kalpağındaki mi?

Hal ekleri arasında bir takım farklılıklarla beraber grup grup benzerlikler de vardır. Örneğin, İlgi hali ekinin diğer hal eklerinden çok farklı konumda olduğu hemen dikkatleri üzerine çeker. Gerçekten de, diğer bütün hal ekleri ismi fiile bağladıkları halde, İlgi hali, ismi isme bağlamaktadır. Bu bakımdan İlgi hali eki gerçek bir hal ekinden çok iyelik ekleri tipinden bir ek konumundadır.

Diğer hal ekleri arasında da grup grup yakınlıkların olduğu açıkça görülür. Yönelme, Bulunma, Çıkma hal ekleri eylemin cereyan ettiği yeri, istikameti ve zamanı göstermek suretiyle fiilin mekan ve zamanını ifade eden eklerdir.

Hal eklerinin içinden en tipik hal eki şüphesiz Belirtme hali ekidir (Табыш жөндөмө). Bu hal eki ismi çok sıkı bir şekilde fiile bağlar ve fiilin nesnesini gösterir. Bu bağlamda Kırgızcadaki hal ekleri şu üç temel grup içinde bakılabilir:

1.Илик жөндөмөсү. İsmi isme bağlar, aitlik gösterir. Adtakımının oluşmasında önemli rol alır.

2.Табыш жөндөмөсү. İsmi fiile bağlar, fiilin nesnesini gösterir.

3. Барыш, Жатыш, Чыгыш жөндөмөлөрү. İsmi fiile bağlarlar, fiilin mekanını, istikametini ve zamanını gösterirler. Cümlede dolaylı nesne ve tümleç olarak görev alırlar.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde bazen esas 8 hal içinde Vasıta (Enstrumental), Eşitlik halleri¹, bazen de Dışçekim halleri² olarak İççekim hallerinden ayrı belirtilen durumlara (elle, suyla; bence, yavaşça) Kırgız gramerlerinde hal olarak bakılmaz.

Çağdaş Kırgızcadaki mevcut haller şunlardır:

¹ Ergin, M. *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul, 1993, s.283-285.

² Banguoğlu, T. *Türkçenin Grameri*, Ankara, 1995, s.329-331.

Атооч жөндөмө	Yalın hali
Илик жөндөмө	İlgi hali
Барыш жөндөмө	Yönelme hali
Табыш жөндөмө	Belirtme hali
Жатыш жөндөмө	Bulunma hali
Чыгыш жөндөмө	Çıkma hali vb.

Атооч жөндөмөсү (Yalın hali)

Soruları: (ким? эмне? кимдер? эмнелер? - kim? ne? kimler? neler?)

Атооч жөндөмө ismi başka kelimelere bağılı kılmayan eksiz halidir. Yalın halindeki ismin bağımsızlığı, onun cümlede özne görevini üstlenmesindeki esas etkendir. Yalın halindeki isim söz dizimi alanında değışik görevleri üstlenir.

1. Adtakımı yarar. Burada hem başka isimlere tamlayan olarak (*жибек жоолук, шофёр жигит, Жапар байке vb.*) hem de sıfat, sayı, sıfat-fiillerle tamlanan olarak (*узун жол, балалуу аял, ысык чай vb.*) gelir.
2. Cümlede özne görevini üstlenir: *Атам иштен чарчап келет.* Babam işten yorgun gelir. *Бүгүн күн ысык.* Bugün hava sıcak.
3. Ek almadan kullanıldığı zaman belirsiz nesne (*Кимен окудум.* ‘Kitap okudum’. *Алма саттым.* ‘Elma sattım’), belirsiz tamlayan (*Ататүрк паркы* ‘Atatürk parkı’, *деңиз панары* ‘deniz feneri’, *шаар ичи* ‘şehir içi’ vb.) olabilir.
4. Cümlelerin yüklemi olur: *Балалуу үй – базар, баласыз үй – мазар.* ‘Çocuklu ev bazar, çocuksuz ev mezardır’ (atasözü).

Kırgızcada vurgulu –dır eki olmadığı için bu tür cümlelerde onun yerine özne ve yüklem arasına çizgi işareti konur.

Yalın halindeki isim yüklem görevini iyelik, soru, tahmin eklerini alarak da yapabilir:

Келген киши атаңбы?
Келген киши атаңдыр.
Келген киши атам.

Gelen kişi baban mı?
Gelen kişi babandır.
Gelen kişi babam.

5. Hitap olarak kullanılır: *Кыздар, кечикпегиле!* Kızlar geç kalmayın! *Жамал, үйгө тез кел.* Camal eve çabuk gel.
6. İsim cümlesi yarar: *Түн. Деңиз мелтирейт.* Gece. Deniz sakin.

Кайнактар

- Abduldayev E., Azırkı kırıgız tili. Bışkek, 1998.
- Baskakov N.A., Tyurkskiye yazıkı. Moskova ,1960.
- Batmanov İ.A., Kratkoye vvedeniye v izuğeniye kirgizskogo yazıkı. Frunze, 1947.
- Batmanov İ.A., Sovremenniy kirgizskiy yazık. Frunze,1963.
- Cusupakmatov L.,Otnořeniye kirgizskogo yazıkı k sibirskim tyurkskim yazıkam. Frunze,1983.
- Hu Zhen-Hua, Guy İmart, Fu-Yü Girgis : A tentative description of the Easternmost turkic language. Univ. Of Calif. at Santa Barbara.
- Kırıgız adabiy tilinin grammatikası. Frunze, 1980.
- Oruzbayeva B.O., Kirgizskiy yazık.- Yazıkı mira: Tyurkskiye yazıkı.- Bışkek,1997,s.286-289.
- Tınıstanov K.,Kırıgız tili. T.I-II, İstambul,1998.
- Teniřev E.R., Drevniy kirgizskiy yazık, Bışkek,1997.
- Yunusaliyev B.M., Problema formirovaniya obşenarodnogo kirgizskogo yazıkı.- Voprosı yazıkoznaniya,1955, N 2, s.30-41.